PEDAGOGLARNING INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORGARLIGI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
Amaliy psixologiya yo‘nalishi talabasi
Mirzabekova Durdona Ulug‘bek qizi
Ilmiy rahbar: Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
Xudayberdiyev Oybek Gafrovich
https://orcid.org/0009-0005-2261-0082
gafurovichoybek@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligining psixologik-pedagogik asoslari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion jarayonlarning jadallashuvi pedagoglardan nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni, balki yangiliklarni qabul qilish, ularni amaliyotga joriy etish va o‘z faoliyatini doimiy ravishda rivojlantirib borish qobiliyatini ham talab etadi. Tadqiqotda pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi tuzilmasi motivatsion, kognitiv, operatsion va refleksiv komponentlar asosida yoritilgan.

Maqolada pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan samarali strategiyalar ishlab chiqilib, ularni ta’lim amaliyotiga joriy etishning ilmiy-amaliy jihatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash, ta’lim sifatini oshirish hamda innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Pedagog, innovatsion faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, innovatsion kompetensiya, motivatsiya, kreativlik, refleksiya, raqamli pedagogika, ta’lim innovatsiyalari, kasbiy rivojlanish, o‘zini belgilash nazariyasi, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv.

Kirish (dolzarblik va muammo qo‘yilishi)

Globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimini tubdan yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy jamiyatda bilimlar tez eskirishi, innovatsion texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda mehnat bozori talablarining o‘zgarishi pedagoglardan doimiy yangilanishni, moslashuvchanlikni va innovatsion faoliyatga tayyorlikni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi masalasi zamonaviy pedagogika va psixologiyaning dolzarb ilmiy muammolaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

An’anaviy ta’lim modelida pedagog asosan bilim beruvchi subyekt sifatida talqin qilingan bo‘lsa, bugungi kunda u innovatsiyalarni yaratuvchi, tatbiq etuvchi va boshqaruvchi faol shaxs sifatida qaralmoqda. Bu esa pedagogning kasbiy faoliyatini yangi mazmun bilan boyitib, undan kreativ fikrlash, refleksiv tahlil, muammoli vaziyatlarni hal etish hamda yangi pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash kabi kompetensiyalarni talab etadi.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab pedagoglar innovatsion faoliyatni amalga oshirishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Xususan, yangiliklarga nisbatan psixologik qarshilik, yetarli metodik tayyorgarlikning mavjud emasligi, innovatsion faoliyatni qo‘llab-

quvvatlovchi muhitning yetishmasligi kabi omillar pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasini pasaytiradi. Bu holat ta'lim jarayonida innovatsiyalarni joriy etish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi nafaqat ularning individual kasbiy rivojlanishiga, balki ta'lim tizimining umumiy sifat ko'rsatkichlariga ham bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini ilmiy asosda o'rganish, uning tuzilmasini aniqlash va rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati mavjud.

Shundan kelib chiqib, maqolaning asosiy muammosi quyidagicha ifodalanadi: pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligining psixologik-pedagogik asoslarini aniqlash hamda uni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili (nazariy asoslar)

Pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi muammosi turli ilmiy yondashuvlar doirasida o'rganilgan bo'lib, u pedagogika, psixologiya va menejment fanlari kesishgan nuqtada shakllangan kompleks tushuncha hisoblanadi.

Mazkur masalaning nazariy asoslarini, avvalo, shaxsning rivojlanishi va o'zini anglash jarayonlarini o'rgangan gumanistik psixologiya vakillari asarlarida ko'rish mumkin. Xususan, Carl Rogers shaxsga yo'naltirilgan yondashuv doirasida insonning o'zini rivojlantirishga bo'lgan ichki ehtiyoji va o'z-o'zini aktualizatsiya qilishga intilishi innovatsion faoliyatning muhim psixologik asosi ekanligini ta'kidlaydi.

Innovatsion faoliyatga tayyorgarlikni tushuntirishda motivatsion yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. Edward Deci va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o'zini belgilash nazariyasiga ko'ra, shaxsning ichki motivatsiyasi uning faoliyatga bo'lgan qiziqishi va samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorligi ham aynan ichki motivatsiya darajasi bilan chambarchas bog'liq.

Shuningdek, innovatsiyalarni qabul qilish va tarqatish jarayonlarini tushuntiruvchi nazariyalar ham mazkur muammoni yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Everett Rogers tomonidan ishlab chiqilgan innovatsiyalar diffuziyasi nazariyasiga ko'ra, yangiliklarni qabul qilish jarayoni individual xususiyatlar, ijtimoiy muhit va kommunikatsiya kanallari bilan belgilanadi. Bu esa pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini shakllantirishda tashqi omillarning ham muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Pedagogik nuqtai nazardan, innovatsion faoliyatga tayyorgarlik kompetensiyaviy yondashuv asosida ham keng o'rganilgan. Ushbu yondashuvga ko'ra, pedagogning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi uning bilimlari (kognitiv komponent), ko'nikmalari (operatsion komponent), motivatsiyasi (motivatsion komponent) va refleksiv qobiliyatlari (refleksiv komponent) integratsiyasi sifatida qaraladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirishda kreativlik alohida omil sifatida e'tirof etiladi. Bu borada J. P. Guilford ning divergent fikrlash nazariyasi hamda E. Paul Torrance tomonidan ishlab chiqilgan kreativlikni baholash metodikalari muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi ko'p omilli, dinamik va tizimli jarayon bo'lib, u individual-psixologik xususiyatlar hamda ijtimoiy-pedagogik sharoitlar o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

Umuman olganda, nazariy manbalar tahlili pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini shakllantirishda motivatsiya, kreativlik, refleksiya va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash kabi omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Shu bois, mazkur jarayonni kompleks yondashuv asosida o‘rganish va rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Metodologiya (tadqiqot metodlari)

Mazkur tadqiqot pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini psixologik-pedagogik nuqtai nazardan kompleks o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda aralash metodologik yondashuv (mixed methods) qo‘llanildi. Tadqiqot kvantitativ va kvalitativ metodlar integratsiyasi asosida tashkil etildi.

Tadqiqot bazasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi oliy va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar tanlab olindi. Umumiy tanlanma hajmi 150 nafar respondentni tashkil etdi. Ularning 90 nafari umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilari, 60 nafari esa oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilaridan iborat bo‘ldi. Tanlanma stratifikatsiyalangan usul asosida shakllantirilib, pedagoglarning ish tajribasi, yoshi va fan yo‘nalishlari inobatga olindi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: So‘rovnoma (anketa) metodi – pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasini aniqlash maqsadida mualliflik anketasi ishlab chiqildi. Anketa 4 ta asosiy komponentni (motivatsion, kognitiv, operatsion va refleksiv) qamrab oldi. Psixodiagnostik metodlar – pedagoglarning ichki motivatsiyasini baholashda Edward Deci va Richard Ryan ning o‘zini belgilash nazariyasiga asoslangan metodikalar, kreativlik darajasini aniqlashda esa E. Paul Torrance testlaridan adaptatsiya qilingan variantlardan foydalanildi. Yarim strukturaviy intervyu – pedagoglarning innovatsion faoliyatga bo‘lgan munosabati, tajribasi va duch kelayotgan muammolarini chuqur o‘rganish uchun o‘tkazildi. Kuzatish metodi – pedagoglarning dars jarayonida innovatsion metod va texnologiyalarni qo‘llash darajasi tahlil qilindi. Matematik-statistik tahlil – olingan natijalarni qayta ishlashda foiz ko‘rsatkichlari, o‘rtacha qiymatlar, dispersiya va korrelyatsion tahlil (Pearson koeffitsienti) qo‘llanildi.

Tadqiqotning ishonchliligi va validligini ta’minlash maqsadida metodlar triangulyatsiyasi amalga oshirildi hamda turli metodlardan olingan natijalar o‘zaro solishtirildi.

Natijalar va muhokama: Tadqiqot natijalari pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi yetarli darajada shakllanmaganligini, biroq uni rivojlantirish uchun muayyan ichki va tashqi resurslar mavjudligini ko‘rsatdi.

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlarning: 26 foizi yuqori darajadagi innovatsion tayyorgarlikka ega, 49 foizi o‘rta darajada, 25 foizi esa past darajadagi tayyorgarlikni namoyon etgan.

Komponentlar kesimida tahlil shuni ko‘rsatdiki: Motivatsion komponent nisbatan yuqori (o‘rtacha 68%) bo‘lib, pedagoglar innovatsiyalarga ijobiy munosabatda ekanligi aniqlandi, Kognitiv komponent (bilimlar darajasi) o‘rtacha 61% ni tashkil etdi, Operatsion komponent (amaliy qo‘llash ko‘nikmalari) pastroq – 54% darajada qayd etildi, Refleksiv komponent esa eng past ko‘rsatkichni (48%) namoyon etdi.

Bu natijalar pedagoglarda innovatsiyalarga qiziqish mavjud bo‘lsa-da, ularni amaliyotga tatbiq etish va faoliyatini tahlil qilish ko‘nikmalari yetarli darajada rivojlanmaganligini ko‘rsatadi.

Korrelyatsion tahlil natijalari quyidagi muhim bog‘liqliklarni aniqladi: ichki motivatsiya va innovatsion faoliyatga tayyorgarlik o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjud (r = 0,64), kreativlik darajasi bilan operatsion komponent o‘rtasida sezilarli korrelyatsiya kuzatildi (r = 0,58), refleksiya darajasi bilan umumiy tayyorgarlik o‘rtasida o‘rtacha darajadagi bog‘liqlik aniqlandi (r = 0,49).

Olingan natijalar Edward Deci va Richard Ryan ning o‘zini belgilash nazariyasini tasdiqlaydi, ya’ni pedagoglarning innovatsion faoliyatga jalb etilishi ularning ichki motivatsiyasi bilan bevosita bog‘liq. Shu bilan birga, E. Paul Torrance ning kreativlik nazariyasi asosida kreativ fikrlash innovatsion faoliyatning muhim sharti ekanligi yana bir bor isbotlandi.

Intervyu natijalari pedagoglar duch kelayotgan asosiy muammolarni aniqlash imkonini berdi: innovatsion metodlar bo‘yicha amaliy treninglarning yetishmasligi, vaqt va yuklama muammolari, texnik vositalar bilan ishlashdagi qiyinchiliklar, metodik qo‘llab-quvvatlashning sustligi.

Kuzatish natijalari shuni ko‘rsatdiki, innovatsion metodlardan muntazam foydalanadigan pedagoglarda talabalar faolligi, mustaqil fikrlash va o‘quv natijalari yuqoriroq bo‘ladi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: ichki motivatsiya va kasbiy qiziqish, kreativ fikrlash va ochiqlik, refleksiv tahlil qobiliyati, tashkiliy va metodik qo‘llab-quvvatlash.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi tizimli rivojlantirishni talab qiladigan ko‘p komponentli jarayon ekanligini ko‘rsatdi. Shu bois, pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlash uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimi doirasida amalga oshirilishi lozim.

Xulosa (ilmiy natijalar)

Mazkur tadqiqot pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini kompleks psixologik-pedagogik nuqtai nazardan o‘rganish asosida bir qator muhim ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Birinchidan, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi ko‘p komponentli tizim sifatida namoyon bo‘lib, u motivatsion, kognitiv, operatsion va refleksiv komponentlar integratsiyasidan iborat ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Ushbu komponentlarning o‘zaro uyg‘unligi pedagogning innovatsion faoliyatda samarali ishtirok etishini ta’minlaydi.

Ikkinchidan, empirik natijalar pedagoglarning innovatsion faoliyatga nisbatan ijobiy motivatsiyasi mavjudligini, biroq innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish va refleksiv tahlil qilish ko‘nikmalari yetarli darajada shakllanmaganligini ko‘rsatdi. Bu holat innovatsion faoliyatni rivojlantirishda amaliy tayyorgarlikning ustuvor ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi darajasi ularning ichki motivatsiyasi, kreativlik darajasi va refleksiv qobiliyatlari bilan bevosita bog‘liq ekanligi korrelyatsion tahlil orqali aniqlandi. Mazkur natijalar Edward Deci va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o‘zini belgilash nazariyasi hamda E. Paul Torrance ning kreativlik konsepsiyasi bilan mos keladi.

To‘rtinchidan, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi nafaqat individual-psixologik omillar, balki tashkiliy va ijtimoiy-pedagogik sharoitlar bilan ham belgilanadi. Xususan, metodik qo‘llab-quvvatlash, raqamli infratuzilma va malaka oshirish tizimi mazkur jarayonning samaradorligini ta’minlovchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ldi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish uzluksiz, tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan jarayon bo‘lishi zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Pedagoglar uchun innovatsion faoliyatga yo‘naltirilgan maxsus malaka oshirish va qayta tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish zarur. Ushbu dasturlar amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim.
2. Ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi metodik markazlar va kreativ laboratoriyalar tashkil etish tavsiya etiladi.
3. Pedagoglarda refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish maqsadida o‘z faoliyatini tahlil qilish, o‘z-o‘zini baholash va professional refleksiya metodlarini keng joriy etish lozim.
4. Innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish uchun moddiy va ma’naviy motivatsiya tizimini takomillashtirish zarur.
5. Pedagoglarning ichki motivatsiyasini oshirish maqsadida ta’lim jarayonida avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratish muhim (Edward Deci va Richard Ryan nazariyasi asosida).
6. Innovatsion texnologiyalarni joriy etishda pedagoglarga metodik va texnik yordam ko‘rsatish tizimini kuchaytirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Edward Deci E.L., Richard Ryan R.M. *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. – New York: Plenum Press, 1985.
2. Richard Ryan R.M., Edward Deci E.L. *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. – New York: Guilford Press, 2017.
3. Carl Rogers C. *On Becoming a Person*. – Boston: Houghton Mifflin, 1961.
4. Everett Rogers E.M. *Diffusion of Innovations*. – New York: Free Press, 2003.
5. E. Paul Torrance E.P. *Torrance Tests of Creative Thinking*. – Lexington: Personnel Press, 1974.
6. J. P. Guilford J.P. *The Nature of Human Intelligence*. – New York: McGraw-Hill, 1967.
7. Fullan, M. *The New Meaning of Educational Change*. – New York: Teachers College Press, 2007.
8. Hargreaves, A. *Teaching in the Knowledge Society*. – New York: Teachers College Press, 2003.
9. OECD. *Innovative Learning Environments*. – Paris: OECD Publishing, 2013.
10. UNESCO. *ICT Competency Framework for Teachers*. – Paris, 2018.
11. Abduqodirov, A.A. *Ta’limda axborot texnologiyalari*. – Toshkent: Fan, 2018.
12. Ishmuhamedov, R.J. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2016.
13. Tolipov, O‘.Q. *Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent, 2012.
14. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. *Ta’limda innovatsion rivojlanish konsepsiyasi*. – Toshkent, 2020.